

על הקשר בין ברכת 'אהבה רבה' לקריאת שמע

אורי הולצמן

א

רבים תמהים מדוע נתקנה ברכת 'אהבה רבה' / 'אהבת עולם' כברכה הנאמרת על קריאת שמע, עד שיש אומרים שאין לענות עליה אמן כדי שלא להפסיק בינה לקיום מצות קריאת שמע. הלא שלש הפרשיות שבקריאת שמע ענינם הוא קבלת עול מלכות שמים, קבלת עול מצוות וזכירת יציאת מצרים - שלושה נושאים שלא בא זכרם כלל בנוסח ברכת אהבה רבה.

בנוסף לכך כבר עמדו הפוסקים על גדרה הבעייתי של הברכה (ראה משנה ברורה נח, כה), אם ברכת המצוות יש כאן - כיצד לא נזכרה בה מצות קריאת שמע?! ואם ברכת התורה היא (ראה סימן מז, ז) - מפני מה תיקנו ברכה נוספת על ברכות התורה הנאמרות עם שחר?!

גם תוכן הברכה צריך עיון: מה ענין ארץ ישראל והשיבה אליה - 'והביאנו לשלום מארבע כנפות הארץ' - לתלמוד תורה?!

ב

בשורות הבאות אציע לראות בברכה זו כמין העתק או פירוט נוסף של הרעיונות המובעים בשלש הפרשיות של קריאת שמע, אך להבנת הדברים אקדים דבר אחד מתורת מו"ר רבי לייב מינצברג שליט"א:

השקפתנו על שמירת התורה ומצוותיה סובבת על שני צירים: האחד, כביכול מנקודת מוצא של הבורא ית', נותן התורה שהוציאנו ממצרים כדי שנהא לו עבדים המצווים לקיים דבריו; והשני, מנקודת מבטנו אנו, ישראל עם קדוש, הרואה בקיום המצוות זכות נפלאה וביטוי לאהבת ה' את עמו. בחינת "כי הם חיינו ואורך ימינו".

בדרך כלל, התורה שבכתב מדגישה את ההיבט הראשון, בתיאור הקורות את העם בעבודת מצרים וביציאתם משם, באופן שמצוות התורה מבטאות את השתעבדותנו תחת עֲלָה של תורה. מאידך, חכמינו זכרונם לברכה מרבים להדגיש את ההיבט השני, לפיו אנו מקבלי התורה רואים במצוות מתנת אהבה שנתן לנו ה', אורח חיים ושובע שמחות.

בדרך זו ביאר מורי ורבי שליט"א מדוע לא ציוותה תורה על חגיגת יום מתן תורתנו, ולא הובלטה נקודה זו בחג השבועות כי אם בדברי חז"ל (וראה דברי מהר"ל ב"תפארת ישראל", פרק כז). כיון שיחסה הכולל של תורה שבכתב אל שמירת התורה המצוות הוא מנקודת-מבט של אדון מצוה ועבדים המצייתים - לא תכון שמחה עליהן. מה שאין כן הגישה המדגישה את הטוב והאהבה שבקבלת עול מצוות, זו המודגשת בתורה שבעל פה, עליה ראוי ונכון לשמוח.

כך גם יש לראות את כללות ענין ברכת המצוות שתיקנו חכמים, כדרך להביע את שמחתנו הגדולה על הזכות שנפלה בחלקנו להתקדש במצוות אשר ציונו ה'.

ג

אחר הדברים האלה נבחן את ברכת 'אהבה רבה' וניווכח כיצד כוללת היא את היסודות העיקריים של שלש הפרשיות, אך בעוד אלו נאמרו מנקודת-מבט של מצוה ומצוים - הרי שבברכה מוצגים הם על דרך הקבלה מרצון ומאהבה.

ענינה הכללי של הפרשה הראשונה הוא קבלת עול מלכות שמים, ובה מבואר כי הקדוש ברוך הוא אחד הוא, ולפיכך אנו חייבים במצות אהבת ה' ובשאר המצוות המפורטים בפרשה. אחריה באה פרשה שניה ומשלימה את קבלת עול מצוות, בהדגשה על צד החיוב ובפירוט השכר והעונש: אם נעשה זאת בכל לב ונפש - נזכה לנעימות החיים על ארצנו, ואם לאו - יבוא עלינו העונש.

בה במידה מופיעים יסודות אלו בברכת אהבה רבה, אך כביטויים של שמחה וקבלה באהבה של מצוות ה':

על הקשר בין ברכת 'אהבה רבה' לקריאת שמע
אורי הולצמן

1

מעמד הר סיני
כדוגמא לאחרית הימים
יעקב ישראל סטל

5

האם קרבו מוספין במדבר?
מנחם רוזנטל

8

תגובות

עוד על תיקון ליל שביעי של פסח
יהושע מונשיין • יחיאל גולדהבר

על סידור הפרקים בתנ"ך מהד' קורן
דוד יצחקי

לזהותו של השופט במגילת רות
יעקב ישראל סטל

על 'מחיצה לחשש חמץ'
אליעזר בלומנטל

8

1. כנגד מצות אהבת ה', היסוד לפרשיות אלו, אנו פותחים 'אהבה רבה אהבתנו ה' אלקינו' - כי אם נצטוו באהבת ה', שתי פנים לה לאהבה! וכלשון הכתוב 'כי מאהבת ה' אתכם'; 'אהבתי אתכם אמר ה'". אלא שבתורה שבכתב קודמת אהבת ה' כמבוא לכלל החובות המפורשות בפרשה, מה שאין כן בברכת אהבה רבה שתיקנו חכמים - בה מודגשת אהבת ה' את בראוי כיסוד לכלל המצוות. אנו מקיימים את המצוות מתוך שניתנו לנו על ידי אהבנו.

2. אחר הקדמת אהבת ה' אותנו באה הנקודה השניה המפורשת בפרשת שמע (ובפרשת והיה אם שמוע), מצות תלמוד תורה, המבוארת בכתובים: והיו הדברים האלה... ושננתם לבניך... ודברתם בם... ולמדתם את בניכם...

בלשון הכתוב מופיע תלמוד תורה בלשון של חיוב, ממנה למדנו גם את מידת החיוב והיקפו: ללמד את בנו תורה, ודברת בם - ולא בדברים בטלים, שיהיו דברי תורה מחודדים בפיו, ושאר הלכות. במקביל, בלשון הברכה אנו מציגים את תלמוד תורה מן ההיבט השני: אדרבה, אנו מייחלים אל ה' שיאלפנו בינה, שיחכימונו מאור תורתו: אבינו אב הרחמן... תן בלבנו בינה להבין... לשמוע ללמוד וללמד...

תחת אשר לימוד התורה יחשב לנו רק כקיום צו ופקודה ומעשה של שעבוד החיים, כפי המשתמע מפסוקי שמע, תבוא ברכת 'אהבה רבה' ותאיר לנו את דברי התורה הזאת כזכות בעבורנו מחמת רחמי ה' עלינו הנותן בלבנו בינה להבין ולהשכיל את דברי תורתו המתוקים.

3. צא וראה עוד בכל שורה ושורה: לעומת 'והיו הדברים האלה על לבבך' - 'ותן בלבנו בינה להבין'; 'ושננתם לבניך, ולמדתם אותם' - 'ותלמדם חוקי חיים כן תחננו ותלמדנו... לשמוע ללמוד וללמד'; כנגד 'והיו לטוטפות בין עיניך' אשר בא לצוותינו שיהיו הדברים קשורים תמיד בין עינינו, כנגד הלב וכנגד המוח כדי לשעבד מחשבות לבנו לתורתו, אנו מקדימים לבקש 'והאר עינינו בתורתך ודבק לבנו במצוותיך'. דהיינו, אין הדבר בעינינו כשעבוד הלב לעבודתו, אלא אנו רואים זאת כדבקות ויחוד הלב, ומבקשים באמת שאכן נחוש זאת בלב ובנפש, ולא יהיו רק טוטפות נגד עינינו אלא יאירו ויזריחו את עינינו.

4. מתוך פרשת שמע אנו באים לבטא את רגשותינו במקביל לפרשת והיה אם שמוע, בה מצווה הקדוש ברוך הוא עלינו לקבל עול תורה ומצוות, שנשמע דבריו ולא נסור לבבו לעבוד אלהים אחרים. אולם אנו אומרים זאת בתור בקשה: 'לשמור ולעשות ולקיים... ויחד ללבנו לאהבה וליראה את שמך ולא נבוש לעולם'.

[על פי דברים אלו נוכל לבאר מדוע בברכת אהבת עולם של ערבית ישנה אריכות גדולה בענין תלמוד תורתנו: 'בשכבנו ובקומנו נשיח בחוקך... כי הם חיינו... ובהם נהגה יומם ולילה', ומפני מה האריך במקום שקיצר בברכה של שחרית. ועוד, הרי הנוסח כאן מכוון כנגד הציווי בפרשת שמע 'בשכבך ובקומך', ומדוע לא נזכר זאת בשחרית? מה גם שעיקר חיוב אמירת קריאת שמע בכל יום למדו חכמים מפסוק זה!]

אך יש לומר, כיון שבברכה זו באנו לבטא את חפצנו לעסוק בתורתו תורת חיים, לכן בברכה שבערבית ראוי יותר להדגיש ולהאריך בדבר, כי הלימוד ביום הוא בזמן של פעולה ועבודה בטבע העולם, ולומדי התורה מקדישים שעת עבודתם לעבודת הבורא ית', אמנם הלימוד בלילה חוט של חסד משוך עליו, כיון שאף בזמן המנוחה אנו משתוקקים ושמחים בדברי תלמוד התורה הזאת, ובזמן זה דייקא מתבטא כי הלימוד אכן נעשה מתוך אהבה ושמחה ולא מתוך שעבוד ועבדות. והרי פשוט שחיוב תלמוד תורה 'בשכבך ובקומך' מחודש יותר כלפי זמן שכיבה מאשר על זמן קימה שבו יצא כל אדם לפעול עדי ערב, ולכן בקריאת שמע הנאמרת בזמן שכיבה מדגישים ביתר שאת כי אכן 'בשכבנו ובקומנו נשיח בחוקך'.

ד

אם הגענו עד כה, מה מאוד יומתק המשך הנאמר בברכה זו: 'מהר והבא עלינו ברכה ושלוש מארבע כנפות הארץ... ותוליכנו קוממיות לארצנו', ונסתלקה התמיהה על שייכותה של ארץ ישראל לברכת התורה, כי אכן כל פיסקה זו מכוונת היטב לנאמר בקריאת שמע:

בפרשת והיה אם שמוע ישנו תנאי שאם לא נשמע אל מצוות ה' - 'ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה', היינו שאם נקבל את עול המצוות נזכה לשפע של מטר ומזון בארץ ישראל, ואם חלילה יסור ללבנו מעם ה' נאבד את הארץ שניתנה לנו בעד שמירת התורה ("ויתן להם ארצות גוים ועמל לאומים יירשו - בעבור ישמרו חוקיו ותורותיו יצוורו"). מנקודת המבט הראשונה, ביאור הענין הוא שתמורת ההשתעבדות לעול מצוות נזכה לקבל את ארץ ישראל. אולם על פי מבטא של תורה שבעל פה, המודגש בברכה זו שוב ושוב, מכיון שהתורה היא לנו מתנה ולא שעבוד ועול, שוב אין מקום לתת לנו את הארץ כמתנה ותנאי על שמירת התורה, שאין זו אלא מתנה על מתנה.

בהכרח אם כן שכל ענין ירושת הארץ מתעלה גם הוא במדרגתו, שאין הארץ לנו אלא כמקום שבה מתחזק ומתעצם הקשר הגדול והקרבה העצומה בין ישראל לאלקיו, וכשם שאנו אומרים בברכה זו שנתן לנו את **תורתו** - כך אנו מזכירים שנתן לנו את **ארצו**, כי חד הם, ולזה מבקשים כי ברית הארץ המוזכרת ב'והיה אם שמוע' אכן תתקיים - 'ותוליכנו קוממיות לארצנו'.

לפיכך מסמיכים לבקשה זו 'ובנו בחרת מכל עם ולשון וקרבתנו מלכנו לשמך הגדול', שהארץ הזו יש בה שיא של קרבה, וזוהי משמעות מתנתה בעבורנו כחלק מנתינת התורה לנו, כאמור (ויקרא כה): "לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלקים", ואמרו חכמים: כל הדר בחוץ לארץ - כמי שאין לו א-לוה. הרי ששלימות קירבת אלקים היא

כשנמצאים בנחלת הארץ שהיא נחלת אלקים.

[ויתכן עוד שהוספה זו מכוונת כנגד פרשת ויאמר, זכירת יציאת מצרים, העוסקת בבחירתנו לעם קדוש, עם סגולה המצווה ג"כ בלבית ציצית תכלת, דבר המורה על החשיבות המיוחדת של העם הנבחר. לכן מאריכים בסיום ברכת אהבה בענין בחירתנו לעם ואף מוסיפים "להודות לך וליחדך", כי עיקר תכליתנו להיות עם לה' הוא כדי להכריז שמו ולגלות שהוא מלך העולם, ואכמ"ל. אבל אליבא דאמת, נראה שהברכה על פרשת "ויאמר" באה אחרי ק"ש - בברכת אמת ויציב.]

ה

מכל זה נפנה אל חתימת הברכה: 'ברוך אתה ה', הבוחר בעמו ישראל באהבה' או 'אוהב עמו ישראל', וזו הברכה שנתקנה על מצות קריאת שמע, אשר במקום לברך 'אשר ציונו לאהוב את ה' ולמסור לו את נפשנו' תיקנו חכמים לומר בהיפך, ולהזכיר את שהקדוש ברוך הוא עושה לנו ולא את מה שאנו עושים לו - שהוא בחר בנו לאהוב אותנו. הנה כי כן, מטבע זה שתיקנו חכמים מאיר לפנינו את הצד הפנימי של מתן התורה ומתן הארץ.

תורף ברכה זו מסביר לנו גם את פירוש חז"ל במהות חג השבועות, שעל אף שבתורה שבכתב נתפרש שהחג הוא על שמחת קציר הארץ, גילו לנו חכמים שיש לחוג על מתן תורתנו. לפי האמור יאירו הדברים היטב, כי לא זו בלבד שמצד ההשקפה של חז"ל כבר יש מקום לחג על מתן תורה, כנזכר לעיל, אלא שאחר שנתגלה כי התורה עצמה היא המתנה ולא התנאי, ממילא גם השמחה על טוב הארץ איננה עוד על השפע הגשמי שלה, כי אם בשביל קרבת אלקים שיש בה, והארץ איננה מתנה כשלעצמה תמורת עול התורה, אלא כשם שהתורה מקרבת אותנו אל האלוקים כך הוא לנו לאלקים בארץ ה', ועל כן הננו פונים לשמוח על שורש שמחתנו - מתן תורתנו.

וזכאין כד שמעתון שבח דא ברכתא, בה אילפנו חכמינו בינה ובקדושתם הטמיעו בקרבנו הבנת השמחה והחדוה על מתן תורה באהבה, יהיו לנו דבריהם להלהיב רגשותינו ולהפעים לבנו בבואנו לחוג את חג השבועות הבא עלינו לטובה, בו נכריז ונודיע כי חג ה' לנו על תורת אמת אשר נתן לנו, היא חיינו ואורך ימינו, תורת שעשוענו ומשוש לבנו.

מעמד הר סיני כדוגמא לאחרית הימים

יעקב ישראל סטל

תיאור מעמד נתינת התורה פותח: "וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי, בְּהִלֵּת הַבֶּקָר, וַיְהִי קֹלֶת וּבְרָקִים, וַעֲנָן כָּבֵד עַל הָהָר, וְקוֹל שֹׁפָר חָזָק מְאֹד. וַיַּחֲדָד כָּל הָעָם אֲשֶׁר בְּמִחְנֶה" (שמות יט, טז). שני מיני קולות נמנו כאן, סתם 'קולות' ו'קול שופר', ואת זה האחרון הוציא ר' יחיאל בר' אברהם מרומא, אבי ר' נתן בעל 'הערוך', בסילוקו 'וכל יושבי חוג אדמתך', בלשון זו:

וְאֵת קוֹל הַשּׁוֹפָר אֵי־דָרְתָּ לְהַעִיר מִתֶּיךָ

בּוֹ מְצִיטָה מֵעֵין דְּגִמְתֶּיךָ.¹

מהדיר הפיוט נתקשה בפירוש שורות אלו, ובאמת ביאורם פשוט: 'וְאֵת קוֹל הַשּׁוֹפָר' שבמתן תורה 'אֵי־דָרְתָּ', חיזקת², כסימן 'לְהַעִיר מִתֶּיךָ', לתחיית המתים העתידה להיות בקול שופר³. כי 'בּוֹ', במעמד מתן תורה 'מְצִיטָה', 'מֵעֵין דְּגִמְתֶּיךָ', מעין העתיד להיות בתחיית המתים. שכן מצאנו לבעלי התוספות שדרשו את הפרטים שבמקרא: "וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי, בְּהִלֵּת הַבֶּקָר, וַיְהִי קֹלֶת וּבְרָקִים וַעֲנָן כָּבֵד עַל הָהָר, וְקוֹל שֹׁפָר חָזָק מְאֹד", כדוגמא לתחיית המתים:

'וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי' (שמות יט, טז). כתיב (הושע ו, ב): 'יְחִינּוּ מִיּוֹמַיִם, בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי יִקְמְנוּ וגו'.' 'בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי', רמז לתחיית המתים... ומעשה מתן תורה רמז על תחיית המתים, שכענין ההוא יהיה באחרית הימים: 'וַיְהִי קוֹלֹת וּבְרָקִים' (שמות שם), כאותו ענין יהיה כשתתגלה שכינה על הר הבית⁴; 'וְקוֹל שֹׁפָר חָזָק מְאֹד', לעורר

1 א' פרנקל, פיוטי ר' יחיאל בר אברהם מרומא, ירושלים תשס"ז, עמ' 134-135.

2 כפי שנאמר: 'וְקוֹל שֹׁפָר חָזָק מְאֹד' (שמות יט, טז); "וַיְהִי קוֹל הַשּׁוֹפָר הוֹלֵךְ וְחָזָק מְאֹד" (שם יט, יט).

3 קול השופר שיחיה את המתים לעתיד לבוא, אינו מפורש במקראות, שנבואת ישעיהו (כז, יג) נסובה על קיבוץ הגלויות, ואף במדרשות חז"ל כמעט ואיננו מוצאים את זכרו, פרט למקורות בודדים שכנסתים במאמר מיוחד. ולעת עתה, ראה להלן, הערה 4, והערה 8.

4 כלומר, כשתתגלה השכינה בהר הבית, באותה שעה יתקעו בשופר להחיות המתים (כן ביאר לי ידידי ר' חיים יצחק כהן). ושמה כוונתם, שבשופר של תחיית המתים יתקעו בהר הבית. ולא מצאתי מקור ברור לכך, אך כך ניתן להבין מאותיות דר"ע, נו"א, אות ט (בתי מדרשות, ב, ס"ע שעה): "שבשעת תחיית המתים הקב"ה יורד משמי שמים העליונים, וי[ו]שב על כסאו בירושלם...". ואז, כביכול, יתקע בשופר ויחיה בו את המתים, כנאמר שם בהמשך (צוטט להלן, הערה 8), ו'כסאו בירושלם' הוא בית המקדש, ראה: תנ"ב, נשא, יט, ועוד.

94

וכך נראה מקרובת 'ארכה מארץ' לשבועות, לר' בנימין בר' שמואל, שפעל בביזנץ בראשית המאה ה-11, למינינם:

בְּקוֹל כֹּחַ נִפְלְאוֹת הָרָעִים

יִצְאָה מִן־דָּנָה נְשִׁמַּת רָעִים

וְהָטִיף טַל חַיִּים

וְחַי רָשָׁיִם וְשׁוֹעִים

כֵּן יִשְׁיב רוּחַ תְּבוּאֵי סְלָעִים¹¹.

היינו, מכוחה של תחיית המתים שבעבר הוא מבקש שבקרוב תתקיים זו שבעתיד.

אמנם, שורשי הרעיון שארועי מתן תורה הם דוגמא למה שייעשה בתחיית המתים העתידית - נעוצים כמה וכמה דורות קודם לר' יחיאל מרומא, שכבר מצאנום אצל פייטנים קדומים מאוד, אלא שהם השוו והקבילו את מעמד הר סיני לכל תהליך הגאולה העתידי ולא דווקא לתחיית המתים.

כן מפיט פייטן קדמון, שפעל כמה דורות לאחר ר' אלעזר הקליר, ב'קרובה' לשבועות:

פָּאָרָה שְׁנִיָּה כְּקִשְׁבָּה שְׁמַע קוֹלוֹת

בְּאַחֲרִית יִשְׁאָג [עֲשֻׁרָּה]¹² קוֹלוֹת.

צִהְלוּ לְקַבֵּל רִחְבָּה מִיָּם בְּתַקַּע שׁוֹפָר גָּדוֹל

סִימָן לָהֶם הוֹדִיעַ, כִּי כֵן יִתַּקַּע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל.

קִדַּח בָּהֶם עָשׂוּ כְּקִדּוֹחַ אֵשׁ הַמָּסִים

כְּכֹדֶךָ וּבִחוּן אֲבֹו מַעֲמָסָה לְהָשִׁים.

רָם יָבֵד בְּכֹכֶד בָּעֵב עָנָו

לְכוּ יוֹסִיף לְקַבֵּץ פְּזוּרִים כְּשֶׁה בַּעֲמֹוד עָנָו¹³.

ואותם הדברים עולים מפיוט קדום אחר, בעל זיקה גדולה לראשון, שכנראה אחד מהם נכתב בהשראת זולתו¹⁴, ולא נודע מיהו הראשון מהם. וזו לשונו:

פּוֹרְרָה נְשִׁיָּה כְּקִשְׁבָּה שְׁבַעָה קוֹלוֹת

[- - -] בְּעֲשֻׁרָּה קוֹלוֹת¹⁵.

צִהְלוּ מִיָּם רְחוֹקִים לְתַקַּע קוֹל שׁוֹפָר גָּדוֹל

סִימָן כִּי כֵן יִתַּקַּע בְּאַחֲרִית לִפְנֵי בּוֹא יוֹם הַגָּדוֹל.

קִדַּח בָּהֶם עָשׂוּ כְּקִדּוֹחַ אֵשׁ הַמָּסִים

11 ח' מרחביה, 'מפיוט ר' בנימין בר שמואל בתרגום לאטיני', ספר חיים שירמן, בעריכת ש' אברמסון וא' מירסקי, ירושלים תש"ל, עמ' 199. והניקוד ממני. הקרובה בשלמותה נדפסה אצל: פרנקל, מחזור שבועות (לעיל, הערה 10), עמ' 314 ואילך, והפיסקא שלפנינו מצויה שם, עמ' 318, בשינויי נוסח. והעדפתי את הנוסח שהדפיס מרחביה, פרט לתיקון: 'תְּבוּאֵי סְלָעִים', שבמהדורת פרנקל, תחת 'סְבוּאֵי סְלָעִים' שאצלו. יו"ט צונץ קבע את מושב הפייטן בקוסטאני (או: קוטאני; Coutanes), שאיזור מנש שבנורמאנדיה (צפון צרפת), אך לאחרונה הוכח כי הוא פעל בביזנץ, והוא כנראה הקדום מבין פייטני ביזנץ שקטעים משירתם הגיעו לידינו. ראה: ע' פליישר, 'אזהרות לר' בנימין (בן שמואל) פייטן', קבץ על יד, סדרה חדשה, ספר יא (כא), חלק א, ירושלים תשמ"ה, עמ' 8 ואילך.

12 תיבה זו מטושטשת בכתה"י והשלימה מההדיר, בנמקו (שם [להלן], הערה 13), עמ' 557, אות פ: "'עשרה', מטושטש. וכנראה רומז לעשרה קולות שעתיד הקב"ה להשמיע בימות המשיח. עי' אוצר מדרשים, עמ' 389, 392". אמנם המקום הראשון שאליו הפנה הוא 'אגדת משיח', ומדבר בבת קול שתקרא עשר פעמים, ולדעתי איננו מתיישב בלשון הפיוט. והמקום השני, הוא 'פרקי משיח', ושם אכן מדובר על עשרה קולות: "קודם שתפול אדום יחרבו עשרה מקומות, ועשרה מקומות יהפכו, ועשרה שופרות יתקעו, ועשרה קולות ישמעו, וט"ו מדינות יקטלו בהן אנשיהן...". אך אפילו אם נסכים לדעת מהדיר הפיוט, לבי נוקפני אם אכן למקורות מאוחרים אלו נתכוון הפייטן, שלא נראה שהם היו לגד עיניו. אך מה אעשה אם גם בפיוט השני שהדפיס שם אותו מהדיר, הדומה מאוד לפיוטיו, נאמר במפורש: "פּוֹרְרָה נְשִׁיָּה כְּקִשְׁבָּה שְׁבַעָה קוֹלוֹת / [- - -] בְּעֲשֻׁרָּה קוֹלוֹת" (שם [להלן], הערה 13), עמ' 553; הקיום מסמנים תיבות שאינן קריאות).

13 מ' זולאי, 'הלל ושמי אחים?', ארץ ישראל ופיוטיה, בעריכת א' חזן, ירושלים תשנ"ז, עמ' 552. על מחבר הפיוט, כתב זולאי בראש פרסומו (שם, עמ' 551): "כתב יד... מכיל קרובה לשבועות, המורכבת מפיוטי פייטנים שונים, בעיקר לשלמה סולימן ולקליר, ובתוכם הפיוט דלקמן, שיש בו מסגנונו של נני".

14 על תופעה זו המצויה מאוד בפיוט ובשירה נכתבו מחקרים רבים. ראה, לדוגמא: מ' זולאי, 'בין כתלי המכון לחקר השירה העברית', ארץ ישראל ופיוטיה (לעיל, הערה 13), עמ' 45-47; הנ"ל, 'לתולדות הפיוט בארץ ישראל', שם, עמ' 145; הנ"ל, 'מקור וחיקוי בפיוט', שם, עמ' 306-323. אמנם יתכן, שאין לפנינו שני פיוטים, אלא פיוט אחד בשתי ההעתקות, שאחת מהן השתבשה.

15 לכאורה היה מתאים להשוות אף את מנין הקולות, שהרי לאחת הדעות גם במתן תורה היו עשרה קולות! ראה פירוש הריקאנטי לתורה (בתוך: ר' מרדכי יפה, לבושי אור יקרות, ירושלים תש"ס), פרשת יתרו, יט יג, עמ' קנז סוט"א: "יש מרבתינו ז"ל שדרשו, כי התורה נתנה בעשרה קולות; ויש אומרים, שנתנה בשבעה; ויש אומרים, בחמשה; ויש אומרים, בקול אחד; וכולם דברי אלהים חיים...". אמנם דעה זו אינה מצויה במדרשים שבדינו, וכנראה שאף הפייטן לא הכירה.

לְהוֹדִיעַ, כִּי כְדֹד וּבֹחַן אָבוּ מַעֲמָסָה יָשִׁים.¹⁶

כִּם יָבֵד בְּכָבוֹד בָּעֵב הָעָנָן

לְהוֹדִיעַ, כִּי בְסוֹף פְּזוּרִים יִקְבֹּץ לְשִׂאתָם בָּעָנָן.¹⁷

שני פיוטים אלו רואים בדברים שנראו ונשמעו בזמן נתינת התורה – קולות, קול שופר, עשן, אש ועָב ענן¹⁸, דוגמא וסימן לאחרית הימים: הקולות שנשמעו בנתינת התורה, הם דוגמא לעשרת הקולות שיישמעו בבוא הגאולה; ה'שופר הגדול' שבמתן תורה, סימן ל"והיה ביום ההוא, יתקע בשופר גדול, ובאו האובדים בארץ אשור..." (ישעיה כז, יג); העשן ו'אֵשׁ הַמָּסִים' שבמעמד הר סיני¹⁹, רומז ל"וְשִׁמְתִי כְדָכָד שְׁמִשְׁתִּין וְשִׁעֲרִין לְאַבְנֵי אֶקֶדֶח" (שם נד, יב), שהם אבני אש²⁰; וירידת 'כִּם בָּעֵב הָעָנָן' במתן תורה, היא דוגמא לקיבוץ הגלויות העתיד להיות באמצעות עננים²¹.

הרעיון אף מצוי ב'יוצר' לשבועות הפותח 'אליך אגלה', לר' אוהב בן מאיר הנשיא אבן-שרתמיקש, שפעל בריחוק זמן ומקום מהפייטנים הנזכרים²². אלא שבניגוד לשאר הפייטנים, הוא שָׁם את הדברים בפי משה רבינו, כדברי **הרגעה** לזקני ישראל שלא יחששו ויתמהו מחוזק השופר, כובד העבים והעשן הכבד ששימשו בנתינת התורה²³:

יָבֵא מִשָּׁה וַיִּקְרָא לְזִקְנֵי הָעָם²⁴:

חֲזֹק הַשּׁוֹפָר אֶל יִתְמֵיהֶם וְכוֹכֵד עָבִיו²⁵ / כִּי לְעֵתִיד לְבֹא יִגָּאֵל אוֹהֲבֵיו

יָקוּם אֱלֹהִים וַיַּפּוּצוּ אוֹיְבָיו²⁶.

זָכְרוּ עֲשׂוֹן יוֹם זֶה כְּעֲשׂוֹן כְּבָשׁוֹן / לְעֵתִיד לְבֹא יִהְיֶה לְתִמְרוֹת עֲשׂוֹן

הַר אֱלֹהִים הַר בְּשׁוֹן²⁷.

קִנְיֹה קוֹדֶם כָּל יָצִיר, יוֹמִים / כִּי בָּהּ לְגוֹרְלִי יַעֲמֹד עִם מַחְנִים

פִּימִי צִאתָה מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם²⁸.

משה רבינו מרגיע את זקני ישראל באומרו: אין לכם לחשוש מחוזק השופר, העבים והעשן הקיימים **עתה** בנתינת התורה, כי כולם סימן **לעתיד**, לאחרית הימים, שכל דברים אלו ישמשו בבואו ל'יגאל אוהביו'.

ולכולם קדם ר' אלעזר ברבי קליר, החותם את קדושתא 'אפסי חוג' לשבועות בדברים אלו:

16 במקור: 'יסים', וכוונתו ל'ישים'. ושינתיו לכך, להקל על הקורא.

17 זולאי (לעיל, הערה 13), עמ' 553-554. וכאן ניקוד הפיוט ממני.

18 ראה שמות יט, טז-יט: "וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי, בְּהֵיטָב הַבֹּקֶר, וַיְהִי קֹלֶת וַיִּבְרְקוּ, וַעֲנָן כָּבֵד עַל הָהָר, וְקָל שֹׁפָר תָּזַק מֵאֵד... וְהָרַסְנוּ עֲשׂוֹן קָלוֹ, מִפְּנֵי אֲשֶׁר יָבֵד עָלָיו יְיָ בָּאֵשׁ, וַיַּעַל עֲשָׂנוֹ כְּעֲשָׂנוֹ הַכְּבָשׁוֹן...".

19 הפסוק בישיעה סד, א: "כְּדָכָד אֵשׁ הַמָּסִים, מִיָּם תִּבְעָה אֵשׁ", נדרש לענין האש שירדה על הר סיני במתן תורה. ראה מכילתא דרשב"י, שמות יט, יח: "...שֶׁהָאֵשׁ לִיחֲכָה אֶת הַרְקִיעַ וַיִּרְדָּה לֵה עַל הָרַסְנוּ, וְנִעְשָׂה כְלֶבֶת אֵשׁ לְרִמּוֹז בּוֹ. וְכֵן הוּא אוֹמֵר: 'כְּדָכָד אֵשׁ הַמָּסִים, מִיָּם תִּבְעָה אֵשׁ'". וראה גם: שם, שמות יט, כ.

20 'כדכוד' הוא אבן טובה ומרגלית, ו'אבני אקדח' הוא מ"לשון 'קדחי אש', והם מין אבנים טובות **בוערות כלפידים...**" (רש"י, על-פי התרגום). אך נראה, שהפייטנים שלפנינו הכירו מסורת, שאף 'כדכוד' הוא אבן בוערת וכדומה. וכן שיער מ' זולאי (לעיל, הערה 13), עמ' 557, אות ק. לשון פייטנו ('כְּדָכָד וּבֹחַן אָבוּ מַעֲמָסָה לְהָשִׁים'), הוא על-פי הפסוק הנזכר בצרוף ישעיה כח, טז: "הִנְנִי יֹסֵד בְּצִיּוֹן אָבוּ, אָבוּ בָחוּ, פִּנְתִּי יִקְבְּתִי, מוֹסֵד מוֹסֵד". ואיני יודע לבאר את 'וּבֹחַן אָבוּ מַעֲמָסָה' בהקשר הנוכחי.

21 מכילתא דר' ישמעאל, פרשת בשלח, מסכתא דויהי, פרשה ה, מהדורת הורוויץ-רבי, פרנקפורט ענ"מ תרצ"א, עמ' 108: "כַּשֶּׁהֲגֵלָה הַקֵּב הָאֵת אֶת יִשְׂרָאֵל, לֹא הִגְלֵם אֵלָּא בַּעֲבִים... וְכַשֶּׁהוּא מַכְנָס, אִינוּ מַכְנָס אֵלָּא בַּעֲבִים, שְׁנֵאמַר (ישעיה ס ח): 'מִי אֶלֶּה כָּעֵב תַּעֲפִינָהּ, וְכִיּוֹנִים אֶל אֲרֻבְתֵּיהֶם'".

22 חי ופעל בספרד הדרומית, והיה בן דורו של הרי"ף (ד'תשע"ג-? ד'תתס"ג) או של ר' משה אבן-עזרא (ד'תתט"ו-? ד'תתצ"ה?). ראה: שירמן (להלן, הערה 28), עמ' רעז-רעח.

23 חרדת ישראל מפני קול השופר ושאר הדברים ששימשו עמו מפורשת במקרא (עי' שמות יט, טז), אך איני יודע מקור שמשה הרגיע ופייס את זקני ישראל מפני אותם דברים (ועי' סדר אליהו רבה, סו"פ כא, מהדורת מ' איש-שלום, ס"ע 122, ואינו ענין לכאן). שבמקרא נאמר, שהוא פייס את ישראל (ולאו דווקא את זקניהם) מפני **קול**ה' שאמר את הדיברות. עי' שמות כ, טז-יז. וכך גם פייס ר' שמעון בר' יצחק בקרובתו לשבועות, לאחר תיאורו לאמירת הדיברות: "וּמִשָּׁה מְזַרְזֵן וּמְפַיֵס לְכָל שׁוֹרָה וְשׁוֹרָה / וְהַפְתּוֹב מְשׁוּבָחוֹ: וְהַחֲכָמָה תַּעֲזוֹז לְחֻכָּם יוֹתֵר מִשְׁלִיטִים עֲשָׂרָה / וְאִמֵּר לָהֶם: אֵל תִּירָאוּ מִן הָאֵשׁ וּמִן הַסַּעֲרָה / כִּי לְנִסּוֹת אֲתֻכֶּם בָּא וּלְגָדֵל לָכֶם עֲטוּרָה / וּבַעֲבוּר תַּהֲיֶה עַל פְּנֵיכֶם יִרְאֶה טוֹהָרָה / סִימָן טוֹב בְּאֶדָּם שֶׁהוּא בּוֹיָשׁוֹן וְרוּחוֹ נִשְׁבָּרָה / שֶׁכָּל מִי שֶׁהוּא עָנָן, עָמֹד שִׁכְנִיָּה שׁוֹרָה" (פְּרָנְקֵל, מחזור שבועות [לעיל, הערה 10], עמ' 269, שו" 30-36).

24 שמות יט ז.

25 במקור: 'וכבוד ניביו'. ותקנתי כהצעת זולאי (להלן, הערה 28), הערה 32. ושמא יש להסכים לנוסח כתה"י: 'וְכָבוֹד נִיבִיו', או לתקן קלות: 'וְכוֹכֵד נִיבִיו'. ושיעור הדברים: יופי ביטוי התקיעה. או: חוזק הביטוי וקולו העוצמתי (הערת ר' חיים יצחק כהן).

26 תהלים סח ב. ולפנינו: 'פּוּצוּ', בלא ו.

27 תהלים שם טז.

28 מיכה ז טו. הפיוט נדפס אצל: מ' זולאי, 'מקור וחקיו בפיוט' (לעיל, הערה 13), עמ' 319, שו" מ-מו. לפרסום קודם של ה'רשות', ראה: ח' שירמן, 'המשוררים בני דורם של ר' משה אבן עזרא ור' יהודה הלוי', ידיעות המכון לחקר השירה העברית בירושלים, ד, ברלין-ירושלים תרנ"צ, עמ' רעח-רפא, והפיקסא שלפנינו: עמ' רפ-רפא.

קול פה אל פה השמענתנו בסיני
ראות עין בעין נחזה בציון
שבקעה מיני אש היו בסיני
תקיר פו יהיה חומת אש לציון
ובהשמעתנו בסיני
פו תשמיענו בציון
להיות לכם לאלהים²⁹.

הקליר רואה את התגלות השכינה, שבע סוגי האש³⁰ והשמעת 'להיות לכם לאלהים' שבמעמד הר סיני, כדוגמא וסימן לעתיד להיות באחרית הימים: התגלות השכינה בדרגה גבוהה יותר, חומת ירושלים משבע מיני אש והשמעת 'להיות לכם לאלהים'.

אך בעוד שכל הפייטנים הנזכרים רק מצינים את הרעיון שמעמד הר סיני הינו דוגמא לעתיד להיות באחרית הימים, פייטנים אחרים השתמשו בו **כתפילה ובקשה**³¹. שלאחר שהיה מקובל בידם כי כל שאירע במעמד נתינת התורה יארע באחרית הימים, הם פונים לבוראם ומבקשים שאכן יתקיים הדבר במהרה. כן ר' שמעון בר' יצחק בקרובתו 'אורח חיים' לשבועות, פונה להקב"ה ומבקש:

בְּאֶשׁ נְגִלְיָתָ לְאַבְוֵיתֵנוּ בְּיוֹם-הַזֶּה / בְּנוֹ נִזְכֶּה שְׂכִינְתְּךָ לְחַזֶּה
וְנֵאמַר הִנֵּה אֵלֵהֵינוּ זָה³².

וממנו למד ר' בנימין בר' שמואל, בקרובתו לשבועות 'ארכה מארץ':

כְּהִשְׁמַעְתָּ דְּבָרוֹת עֲשׂוֹר / לְעַם תְּרוּמִים כְּמַעֲשׂוֹר
כֵּן תִּשְׁמִיעַ רְגְלֵי מְבַשֵּׁר / יְשׁוּעוֹת וְנִחְמוֹת לְבַשֵּׁר³³.

ואת עיקרי תבניתה של קרובת 'ארכה מארץ' מהאחרון חיקה ר' יוסף טוב עלם בקרובתו לשבועות 'אמרות יי' אמרות טהורות', ואף בה הוא פונה להקב"ה ומתחנן:

כְּהוֹפַעְתָּ מְשִׁיחִים / לְלִמְדֵנוּ חֻקִּים
כֵּן תוֹפִיעַ לְהֻקִּים / שׁוֹשְׁנֵת הָעֲמָקִים³⁴.

כי אחרי שהראנו שהפייטנים לדורותיהם הכירו את המסורת המשווה בין מעמד הר סיני לאחרית הימים, שמה שארע בזה יארע בזה, מובנת היטב תפילתם ותחינתם.

הנה כי כן, הרעיון שמעמד נתינת התורה הינו דוגמא לגאולה העתידה, עולה ממקורות רחוקים בזמן ובמקום, מארבעת כנפות הארץ: ארץ ישראל (קליר ושני פיוטים אנונימיים)³⁵, ביזנץ (ר' בנימין בר' שמואל), איטליה (ר' יחיאל מרומא), אשכנז (ר' שמעון בר' יצחק ופירוש בעלי התוספות)³⁶, צרפת (ר' יוסף טוב עלם), ודרום ספרד (ר' אוהב אבן-שרתמיקש); ואת זכרו לא מצאנו במדרשות שבידינו. ברור, שהפייטנים הכירו מסורת מדרשית לרעיון, שכן דבר מוסכם הוא, שפיוטים קדומים שמרו לא אחת תכנים מדרשיים שאינם מצויים בקבצי המדרשים שבידינו³⁷.

ויתכן שדרשה כזו היתה מקומה ב'מכילתא' על אתר, בפרשת מתן תורה. סמך לכך מצאנו ב'ספר וזההיר', למחבר

29 אליצור (לעיל, הערה 4), עמ' 205, שו' 38-41.

30 דרך אגב אציין, שבפיוט אחר בקדושתא זו, מונה הקליר **ארבעה** מיני אש: "לעת רד לחמד ממעונות / למאד חלחלו כל פינות / להבת פנראת ארבע דמינות. מאדמת משחקת החצבה להבה / מלפנת מורקת בְּהָר קצובה" (אליצור [לעיל, הערה 4], עמ' 157-158, שו' 37-42). כלומר, כשהקב"ה ירד להר סיני, נזדעזעו כל קצות הארץ, ואשו נראתה בארבעה צבעים שונים: אדום, שחור, לבן וירוק. ושמה שני ענינים מציין הקליר: סוגי האש היו שבע, וצבעיה - ארבע. וצע"ע.

31 יתכן גם, שכבר ר' אלעזר ברבי קליר השתמש בענין גם לצורך תפילה ובקשה. כן ניתן לפרש את סיום פיוטו המצוטט לעיל בסמוך.

32 פרנקל, מחזור שבועות (לעיל, הערה 10), עמ' 241.

33 פרנקל, מחזור שבועות (לעיל, הערה 10), עמ' 327. שם נדפס: 'לעם תרוםם כְּמַעֲשׂוֹר', ולי נראים קריאת וניקוד פליישר (לעיל, הערה 11), עמ' 27. ולכן שר' בנימין בר' שמואל הכיר את פיוטו של ר' שמעון בר' יצחק ועל פיו פייט, ראה: פליישר, שם, עמ' 26-28.

34 פרנקל, מחזור שבועות (לעיל, הערה 10), עמ' 284. לכך שפייטן זה הכיר את קרובת ר' בנימין בר' שמואל וחיקה את תבניתה, ראה: פליישר, שם, עמ' 28-27.

35 מלשון ותכני הפיוטים נראה, שאכן הם נתחברו בארץ ישראל, או לכל הפחות עמדו תחת השפעת הפייטנות הארצישראלית. והשווה לדברי זולאי שהבאתי לעיל, הערה 13.

36 מסגנון הפירוש אני נוטה, שקובץ זה הוא מבעלי תוספות אשכנזיים.

37 הדברים מפורסמים וידועים והרבה נכתב בעניינם, ראה, לדוגמא: צ"מ רבינוביץ, הלכה ואגדה בפיוטי יוני, תל-אביב תשכה, עמ' 263-280; ש' אליצור, פיוטי רבי פינחס הכהן, ירושלים תשס"ד, מבוא, עמ' 203-209; הג"ל, רבי אלעזר בירבי קליר (לעיל, הערה 4), מבוא, עמ' 76-79. והשווה: ש' ליברמן, 'חזנות יוני', סיני, ד (תרצ"ט), עמ' רכא-רנ.

אנונימי שפעל בארץ ישראל במאה השביעית לאלף החמישי³⁸, המעתיק קטע ארוך מ'מכילתא דרבי ישמעאל', מהפרשה המדוברת, ובתוכו פיסקא זו:

'כי ביום השלישי ירד ה' (שמות יט, יא). אף לעתיד לבוא עתידין ישראל לראות פני השכינה עין בעין. שנאמר (ישעיה נב, ח): 'כי עין בעין יראו'. וכתוב (שם כה, ט): 'הנה אלהינו זה קוינו לו'. אמר, וכן יהי רצון³⁹.

פיסקא זו - הקרובה לדברי הקליר "קול פה אל פה השמעתנו בסיני, ראות עין בעין נחזה בציון"⁴⁰, ומגלה קירבה יתירה לפייטנות ר' שמעון בר' יצחק: "פאָטער נגליט לאַבֿותינו פֿיום-הָזֶה / פֿון נִזְכָּה שְׂכִינְתָּהּ לַחֲזָה / וְנֶאֱמַר הִנֵּה אֱלֹהֵינוּ זֶה"⁴¹ - אינה ב'מכילתא' שלפנינו ולא במדרש אחר, ומסתברת ההשערה שלבעל 'ספר והזהיר' היתה דרשה זו ב'מכילתא' שלפניו⁴². נמצאנו איפוא למדים, שאחד הפרטים מהרעיון שמעמד הר סיני הינו דוגמא לאחרית הימים היה מצוי ב'מכילתא דרבי ישמעאל', ושמה במקום זה נכתבו גם יתר הקבלות מעמד נתינת התורה לאחרית הימים שהבאנו במאמר.

38 ראה: ש' אסף, תקופת הגאונים וספרותה, ירושלים תשט"ו, עמ' קסא-קסג; אנ"צ רות, 'קטע ממדרש והזהיר', תלפיות, ז, חוברת א (תשרי תשי"ח), עמ' 89-98.

39 ספר והזהיר, א, פרשת יתרו, יט, יא, לייפציג תרגל, דף לו סע"ב.

40 עי' לעיל, ליד הערה 29.

41 עי' לעיל, ליד הערה 32.

42 ראה: ספר והזהיר, שם, הערה ט; רמ"מ כשר, תורה שלמה, שמות יט יא, אות קנא*, בביאור.

מנחם רוזנטל

האם קרבו מוספין במדבר?

בספר ויקרא (פרשת אמור, פרק כג) מוזכרים כל המועדות ומצוותיהם, אבל קרבנות המוספין לא נזכרו בה, ולא הוזכרו אלא בספר במדבר (פרשת פנחס, פרקים כח-כט). כמין יוצא-מן-הכלל הם הקרבנות הבאים עם שתי הלחם שהוזכרו בפרשת אמור (שם, פסוק יח), שהם שבעה כבשים פר אחד ואילים שנים (ראה מנחות מה, ב שקרבן המוסף של חג השבועות הוא הנזכר בפרשת פנחס, והאמור בפרשת אמור אלו הקרבנות הבאים עם שתי הלחם).

הרמב"ן (בפירושו לויקרא כג, ב) תמה מדוע אכן לא הוזכרו כל המוספין בספר ויקרא, והרי עיקר סיבת הזכרת המועדות בספר זה, שהוא תורת כהנים, הוא מחמת הקרבנות הקרבים במועדות ואם כן העיקר חסר מן הספר. ובאר הטעם מפני שלא רצה שינהגו מוספין במדבר, לכך לא האריך לבאר להם המוספין בספר זה. רק בחומש הפקודים, אחר שצויה על חלוקת הארץ, באר המוספין כולם כדי שיעשו אותם בארץ מיד ולדורות. מה שאין כן לענין קרבנות עצרת הבאים עם הלחם, לא חשש להזכירם בספר ויקרא, כיון שאין לטעות בהם שיהיו נוהגים במדבר, אחר שעיקר הבאתם בגלל שתי הלחם הוא, ולא נתחייבו בעומר ושתי הלחם אלא משנכנסו לארץ, כנאמר (שם כג, י): "כי תבואו אל הארץ".

כך חזר וכתב גם בפרשת פנחס (במדבר כח, ב) שלא הקריבו מוספין במדבר, אלא רק אחר שנכנסו לארץ (וכדבריו כתבו גם רבנו בחיי בפירושו לבמדבר כח, ט; אברבנאל בפירושו שם; פירוש התפילה לרוקח, פרשת התמיד, עמ' לא).

אלא שדברי הרמב"ן נסתרים לכאורה ממשנה מפורשת במנחות (מה, ב): "שכל האמור בחומש הפקודים קרב במדבר, וכל האמור בתורת כהנים אין קרב במדבר, משבאו לארץ קרבו אלו ואלו". הרי בפירוש שהאמור בחומש הפקודים - שהם המוספין האמורים בפרשת פנחס - קרבו במדבר (כך פרש רש"י שם וכפי העולה מברייטא בגמרא שם). על קושיה זו עמדו רבים (ראה, למשל, שו"ת רשב"ש, סימן נז; פנים יפות ויקרא כג, ח ובמדבר כח, ד; הגהות הנצי"ב למנחות שם. ראה גם 'עמק הנצי"ב' על ספרי, פרשת שלח; הגהות בעל 'כלי חמדה' על ספרי זוטא, אות ז; מלאכת שלמה למנחות ד, ג; שו"ת גבעת הלבונה, סימן כז; שו"ת שאילת שמואל, סוף סימן כז; ספר קרבני לחמי, סימן ה) והאריכו כל אחד לפי דרכו בנסיון ליישבה.

והנה, מדקדוק דברי הרמב"ן נראה שלא היה ציווי על כך שלא יקריבו במדבר, וכן לא נאמר שלא נצטוו על כך אלא לכשיכנסו לארץ, שלא כתב אלא שכך היה רצונו של מקום, ולכך לא ציווה להם כן רק תיכף קודם הכניסה. לפי זה נראה להציע שהרמב"ן פירש את דברי המשנה כך: 'שכל האמור בחומש הפקודים קרב במדבר', היינו שיכול היה להקרב במדבר, שלא היה מניעה להקריבם במדבר. מה שאין כן האמור בתורת כהנים לא היה יכול להיות קרב במדבר, כיון שעיקר הבאתו בגלל קרבן הלחם הוא, וקרבן הלחם והעומר לא היו שייכים במדבר, שעדיין לא נאסר להם חדש, שהעומר והלחם יתירום. ולעולם גם האמורים בחומש הפקודים לא קרבו במדבר, אך לא היה זה אלא משום שכך היה רצונו של מקום שלא יקריבו במדבר, מה שאין כן האמורים בתורת כהנים שלא היו יכולים להקרב במדבר.

עוד על תיקון ליל שביעי של פסח

בעקבות דיון בגל' 88 ובגל' 90

הושע מונדשיין

בגל' 93 כותב אחד המעירים, שאין בכוונתו להכניס את ראשו בפולמוס האם הרבי מליובאוויטש התכוין לייחס את ה'תיקון' לליל שביעי של פסח לרב יעב"ץ, אם לאו.

ואני לתומי הייתי בטוח שאחרי שהרב גולדהבר פירסם (בגל' 90) את הנוסח המדויק שנדפס בס' 'המלך במסיבו', כבר הובררה לכל כוונתו של הרבי מליובאוויטש ושוב אין מקום ל'פולמוס'.

אך בראותי אשר לא כן הוא, מצאתי לנכון להבהיר שנית את הדברים.

בקטע הראשון שמביא הרב גולדהבר נשאלה שאלה אודות מנהג חב"ד שניעורים בליל שביעי של פסח, ונסבו הדיבורים על תיקון ליל שש"פ שנאמר בכמה קהילות, והרבי אמר שהתיקון הנ"ל נמצא בסידור ר"י עמדין, אבל אין הוא כל-כך גדול עד כדי שיצטרכו להיות ניעורים כל הלילה.

ובקטע השני נשאלה שוב השאלה מה המקור למנהג חב"ד להיות ניעורים כל הלילה, והרבי השיב שהמקור לכך הם דבריו של חותנו אדמו"ר הרי"צ.

וכאן הביא מסידור ר"י עמדין אודות אמירת התיקון, הביא את מנהג הספרדים בששון ובשמחה, ומנהג א"י לילך לשפת הים ולומר שירת הים.

עד כאן.

כלומר: השאלות לא נשאלו על המקור לאמירת התיקון, אלא על המקור להיות ניעורים.

על כך השיב הרבי מה שהשיב, והוסיף שאמירת התיקון שבסידור ר"י עמדין אינה יכולה להיות המקור לכך, מפני שאמירה זו אינה דורשת זמן כה רב.

כך שהרב גולדהבר לא דק בכך שכתב "הרבי נשאל מהו מקור המנהג, והוא מפנה לסידור ר"י עמדין", מפני שהרבי נשאל מהו מקור המנהג להיות ערים! ולכן אין שום מקור בסידור ר"י עמדין (וכפי שהרבי אמר במפורש שהמקור הוא דברי אדמו"ר הרי"צ), ואין לו מה להפנות לסידור ר"י עמדין.

והדיוק שמדייק הרב גולדהבר, שהרבי הפנה דוקא לסידור ר"י עמדין מפני שביקש לציין 'מקור' וסמכות למנהג - אין בו ממש, מפני שהרבי לא ביקש שום מקור וסמכות למנהג אמירת ה'תיקון', שהרי **בחב"ד אין אומרים את התיקון הזה כלל וכלל!**

הטענה היחידה שיכולה להיות היא, כפי שכתבתי בתגובתי הקודמת, שהרבי קרא לסידור (שבו מופיע ה'תיקון') "ר" יעקב עמדין'ס סידור" כשמו הנפוץ, ולא טרח לציין בדבריו בצורה מדעית, שבסידור ר"י עמדין המקורי לא נדפס התיקון...

על דבריי שא"א לדייק בלשונות הס' 'המלך במסיבו' מעיר הרב גולדהבר: האם יש כאן אמירה שניתן לפקפק ברשימות ההתוועדויות שנרשמו בקפידא מרובה, כפי שידוע" (וגם להלן)

הוא מגדיר את שני הקטעים הללו בתואר "שיחות").

כאן המקום לבאר למאן דלא ידע, שהבדל גדול יש בין "שיחות" שנאמרו בהתוועדויות בפני מאות או אלפי איש, ובקהל ניצבים בחורי הישיבה וה"חוזרים", שהם אלו ששיחזרו וליבנו את השיחות והעלו אותן על הכתב "בקפידא מרובה, כפי שידוע", לא כן ה"דיבורים" בסעודות החג (שבהן עסקינו), שנאמרו בפני עשרה זקנים (כולם - לבד מאחד - גלמודים) ועוד כמה משמשים מגישי האוכל. ומפיהם נלקטו שברי דיבורים והועלו על הכתב - תמיד בתוספת הסתייגויות מרמת הדיוק.

הגדיל לעשות עורך 'המלך במסיבו', שהוסיף מדיליה בעין יפה, והרחיב בכל מקום שניתן להרחיב. את הנוסח שנכתב במקורו (ע"י השומעים מהמסובים) ניתן לראות באוצה"ח בחבורות 'ר"ד בעת הסעודות' (ר"ד = ראשי דברים) - שמהן נערך 'המלך במסיבו'. אנו נפנה לחוברת ג' עמ' 99 ונקרא שם: "אח"כ הוסיף [הרבי] שבסידור ר"י עמדין כתוב שצ"ל תיקון וכו'.

בא עורך הספר החרוץ, וכתב בזה"ל: בסידור ר"י עמדין כתוב לגבי 'תיקון ליל שביעי של פסח': "נהגו אנשי מעשה בליל זה שירדו אבותינו בים סוף ועברו בו בחרבה לקרות ולשנות בסדר הזה". עכ"ל.

בא הרב גולדהבר ומדייק דיוק על גבי דיוק: "אילו היה בדעו של הרבי שהבחור הזעזער הוא ששילב את התיקון בסידור, ולא ר"י עמדין, האם היה מצטט את לשונו?"

והתשובה היא: **הרבי לא ציטט שום לשון**, ואין זו אלא הוספת העורך! ומשום כך כתבתי שאין לדייק בלשונות הספר.

כל המכיר את סגנון דיבורו של הרבי אינו צריך לבדיקה ולהשוואה כל עיקר, מפני שלא היתה דרכו לצטט בדיבורו מלשונות המחברים.

עוד כותב הרב גולדהבר, שמטבע הלשון 'תורה חדשה' מופיע כבר בספר ישעיה ואין צורך להרחיק עד המדרש.

תמיחני שעד כה לא העיר איש שהביטוי 'תורה חדשה' אינו מופיע בספר ישעיה ולא בתנ"ך כולו.

עוד כותב הרב גולדהבר, שהוא לא מוצא הבדל בין שני הביטויים 'השגה' ו'הערה'.

לידי פשוט שהראב"ד יכול לכתוב 'השגות' על הרמב"ם, אבל בדורות הבאים, אפילו גדולי המחברים כבעל הש"ך היו יכולים להעיר הערות על הרמב"ם ולהקשות עליו קושיות חזקות כברזל, אבל לא היו מעלים בדעתם לכתוב 'השגות' על הרמב"ם. מכאן שיש הבדל בין 'השגה' ל'הערה'.

והנה אנה ה' לידי את הס' 'אמרי ספר' לר' יעקב שלמה תפלינסקי (ירושלים תשס"ג), וראיתי בו בעמ' קנו בזה"ל:

ישבנו אצל מרן [רבי שמואל רוזובסקי]. ות"ח אחד ספר לו ששמע מאחד שאמר שהט"ז לא הבין את הענין כראוי. נתרגש מרן ואמר, לדעתי זוהי אפיקורסות לאמר שהט"ז לא הבין, כי מחר יאמר שהרשב"א לא הבין ואח"כ יאמר שאב"י ור"א לא הבינו. אלא צריך לומר שיש הערה על הט"ז. עכ"ל (מתוך ס' כבא השמש, עמ' קל).

ולמדתי מכאן שאני לא היחיד שרואה בלשון 'הערה' התבטאות צנועה יותר.

למד לשונך לומר: טעיתי!

יחיאל גולדהבר

כמדומה שהדברים יצאו מטעמים הטוב, כאשר על מקומה של השגה בת שורה אחת התפתח פולמוס ארוך ומייגע. ישנה אמרה בשם הרבי מקוצק, שביאר מדוע טעה פעם מהר"ל מפראג בפסוק מפורש, כדי שידעו בני הדורות הבאים שאפי' גדול כמהר"ל מסוגל לטעות. דומני שהשקפת עולם כזו, הרואה בטעויות-אנוש דבר בלתי אפשרי אצל גאוני ישראל זצ"ל, זרה גם לרוחו של ר"י מונדשיין.

ומכאן כמה מילים קצרות לעצם הויכוח, שיחתמו את הנושא מצידו: באמרנו 'מקור' אנו מתכוונים לאחת מתוך שלוש משמעויות: מקור סמכות, מקור ראשוני, מקור תיעודי.

ברור לגמרי שהשיחה המרכזית נסבה אודות המנהג החב"די להשאיר נעורים, אבל עלה בדרך אגב גם נושא אמירת תיקון ליל שש"פ, וראה הרבי לנכון להזכיר את דבר קיומו של התיקון בסידור רבי יעקב עמדין. השאלה היא מה היתה כוונתו בהזכרה זו. ודאי לא היתה כוונתו שסידור רי"ע הוא המקור למנהג חב"ד,

אבל לדעתי הענייה התכוון לומר שהסידור הוא המקור למנהג התיקון. ובאמרי 'מקור' כוונתי למקור סמכות (או לחילופין למקור ראשוני), ולא כמקור תיעוד סתם, וכאשר אני אומר 'מקור סמכות' אין הכוונה שהוא חייב להיות סמכות לרבי (ולכך אין כל משמעות לטענת מונדשיין והוכחתו שבחב"ד אין אומרים אותו כלל וכלל), אלא למקיימי המנהג באותן כמה קהילות הנוהגות לומר, שהרי נוסח זה היה נפוץ מאוד ונדפס בהרבה מקורות, ולשם מה טרח לציין דוקא את הסידור? ולדעתי, אם היה מודע באותה שעה שהנוסח אינו מופיע בסידור המקורי אלא במהדורת הבחור הזעזער, לא היה מפנה לסידור ולא היה משתמש בו כמקור.

כאן אני מוצא מקום להודות לר"י מונדשיין על שהביא לפנינו את המקור הראשוני של השיחות, ממנו נראה כדבריי. וזו לשונו: "אח"כ הוסיף [הרבי] שבסידור ר"י עמדין כתוב שצ"ל תיקון". לא נאמר כאן שבסידור נדפס התיקון, אלא שבסידור כתוב שצריך לאמר! הרי לך מקור סמכות ממדרגה ראשונה!

אכן עליי להודות שטעיתי בניסוח הדברים במאמרי, ואין ראייה שהרבי נשאל במפורש למקור המנהג של התיקון. אבל מסתבר שהנושא עלה בדרך אגב, וכאמור.

על סידור הפרקים בתנ"ך מהד' קורן

תשובה לר"י ווייס, גל' 93

דוד יצחקי

חלק התורה של תנ"ך קורן מיוסד בעיקרו על חומש מאור עינים של רו"ה ושם הפרק הוא כפי שציין רי"י ווייס. אמנם יש בכמה מקומות "מחלוקות" בענין מקום התחלת פרקי הגלח. בכתבי יד ודפוסים קדמונים רק ציינו תחילת כל פרק ויש אחרי כל כמה פסוקים, וציון הפרק בגליון נתן מקום לטעות לאן הוא שייך. מסתבר שבדיקה של הדפוסים הקדמונים תגלה גם כן עוד דפוסים. אך בחומש רוו"ה הראשון תורת האלקים ציון הפרק הוא כמו בשאר הדפוסים המצויים.

לזהותו של השופט בזמן מגילת רות

בעקבות ר"י מוזס, 'ויהי בימי שפוט השופטים', גל' 89

יעקב ישראל סטל

ברצוני להוסיף שיטה מחודשת שבפירוש לרות מבית מדרשו של ר' יהודה החסיד, שהשופט של ימי מגילת רות היה עתניאל בן קנז. ראה: סודי חומש ושאר, לתלמידי ר' יהודה החסיד, רות א, מהדורת, ירושלים תשס"ט, עמ' קלח-קלט. וראה שם בהערות, ובמיוחד בהערה 20, שלא מצאתי לכך מקור בחז"ל או מקבילה אחרת בספרות הראשונים.

על 'מחיצה לחשש חמץ'

בשולי הדיון בגל' 88, גל' 89 וגל' 91-92

אליעזר בלומנטל

בעקבות הדיון המבורך והמתמשך בענין זה, יש בנותן טעם להפנות למאמרו של הרב שאול בוסקילה, 'בדיקת חמץ בספרים', קובץ בית אהרן וישראל, שנה יח גליון ד (ניסן-אייר תשס"ג, חוברת קו), עמ' עה-עו.

לשוחרי תורה ואוהבי דעת

הספר החדש

הנחמדים מזהב

מחקרים תורניים מרתקים ומופלאים

סביב מתכת הזהב

המסתעפים למאות נושאים בכל מקצועות התורה

עיון • הלכה • אגדה • מחקר • היסטוריה

מְגִדִּים חֲדָשִׁים גַּם יְשָׁנִים הַפֶּלֶא וּפְלֵא

אֲשֶׁר עֵין לֹא רָאָתָהּ וְאָזן לֹא שָׁמְעָה

מתאים במיוחד לסגולה הנפלאה המקובלת מהרה"ק

רבי חיים מצאנז:

כל העוסק בתורת זהב - זוכה לפרנסה טובה בהרחבה!

פרי עט סופר מהיר

הרב ישראל דנדרוביץ

מחיר מיוחד למנויי דאצ'ה

בסך 40 ₪ בלבד

(מחיר קטלוגי: 70 ₪)

להזמנות: שלחו את שמכם בצירוף מס' טלפון לכתובת מערכת דאצ'ה

אנו מעוניינים להרחיב את מעגל מנויי הגליון. נוקירכם אם תאותו לשלוח את הגליון למכריכם ולהציעם להצטרף לרשימת התפוצה. גליון מס' 95 יצא לאור בס"ד בליל יום ו', ח' בסיון ה'תש"ע.

© יו"ל על ידי מערכת דאצ'ה

1. נא להקפיד על משלוח החומר כשהוא ערוך ומוכן לדפוס, כדי לחסוך זמן מן העורך התורן. רצוי לעקוב אחר סגנון הפיסוק וציון המקורות הנהוגים בדאצ'ה ולחקותם במידת האפשר. ציטוטי פסוקים יבואו מנוקדים כבמסורה. 2. יש להמנע מהבאת ציטטות ללא מקור מפורט, כמו גם קביעות חסרות אסמכתא. 3. נא לשלוח את החומר במסגרת קובץ word מצורף, ולא בגוף המכתב, פרט לענינים קצרים. 4. נא לתחום בראש הדברים את ענינים: נושא חדש, שאלה, מאמר, תגובה לפרסומים קודמים, וכיו"ב. בכל תגובה יש לציין: "תגובה ל...., גליון...". 5. מסיבות טכניות גדלם של הגליונות אינו אחיד. מתוך כך, ומכורח שלל פגעי הטבע האנושי, יש וחומר הנשלח למערכת אינו מופיע בגליון הסמוך לשליחתו, כי אם בגליונות הבאים. 6. סגנון הכתיבה בדאצ'ה ניכר ברמתו הלשונית, בעדינותו ובנכבדותו. אנא, הימנעו מדרדור השיח למשלבים נמוכים של שפתנו. גבולות הדיון בכל נושא המה גבולות ההלכה. 7. הכותבים מתבקשים לנהוג כבוד זה בזה ולהמנע מסגנון שיח הטעון סרח עודף על הנושא הנידון. 8. כל הערה, השגה, שאלה, תשובה, ביקורת, תגובה, הטרדה, הכפשה, הצעה, למעט הצעה לסגירת הגליון, תתקבל בברכה. 9. כתובת המערכת: datshe@gmail.com.